

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları : 845

MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN TASAVVURU

Dr. Osman Nuri DEMİR

Editör: Dr. Fatih KURT

ISBN: 978-625-7069-66-3

1. Baskı, Haziran 2020, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 27.03.2020
tarih ve 140 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Yayıncı Sertifika No: 15402

BASKI:

Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN TASAVVURU

Dr. Osman Nuri DEMİR

ÖZGEÇMİŞ

■

Dr. Osman Nuri Demir, 1981 yılında Erzurum'da doğdu ve ilköğrenimini burada tamamladı. Daha sonra 1999 yılında Adapazarı İHL'den, 2004 yılında CÜ İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2004 yılında intisap ettiği Diyanet İşleri Başkanlığının taşra teşkilatında İmam-Hatip, Vaiz, Şube Müdürü ve İlçe Müftüsü olarak görev yaptı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelâm Bilim Dalında "*Gazzâlî'de Kurtuluş Kavramı*" isimli yüksek lisans tezini hazırladı. İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Arapça İhtisas Bölümünü bitirdi. İlçe müftüsü olarak çalıştığı dönemde doktora çalışmasını tamamlamak ve ilmî faaliyetlerini daha yoğun bir şekilde sürdürebilmek amacıyla kendi isteği ile bu görevden ayrılarak vaizliğe dönmeye karar verdi. Adı geçen enstitü ve bilim dalında hazırladığı "*Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru*" adındaki doktora tezini tamamlayarak "Doktor" unvanını alan Demir, hâlen İstanbul'da görev yapmakta ve ilmî çalışmalarını devam ettirmektedir. Yayımlanmış telif/tercüme eserleri ve makaleleri bulunan Dr. Demir, Özlem Demir Hanımefendi ile evlidir ve Muhammed İkbâl'in babasıdır.

RAHMETLİ ANNECİĞİME VE
SEVGİLİ BABACIĞIMA...

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
ÖN SÖZ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN NEDİR? (İNSANIN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ)

I. ÂLEMDE İNSAN	13
II. İNSANIN VAROLUŞ SÜRECİ.....	20
A. İlk Yaratılış	27
1. Hz. Âdem'in Yaratılışı.....	29
2. Hz. Havvâ'nın Yaratılışı	38
B. İnsanın Dünyaya İnişi	43
1. Dünyadaki İlk İnsanlar: Hz. Âdem ve Hz. Havvâ.....	51
2. İnsanın Yaratılış Evreleri	56
III. BİR BÜTÜN OLARAK İNSAN VARLIĞI.....	74
A. Ontolojik Bütünlük.....	74
1. Ruh: İnsana Hayat Veren Şey.....	74
2. Nefs: İdraki Sağlayan Şey	89
3. Beden: İnsanın Görünen Boyutu	98
B. İnsana Dair İndirgemeci ve Parçacı Yaklaşımların Reddi.....	101
IV. AKIL VE İNSAN TAB'İ (DOĞASI)	103
A. Akıl: İnsanın İnsaniyeti	103
B. Tab' (Doğa): İnsanın Diğer Yüzü	120

C. Akıl ve Tab' Arasında İnsan	133
D. Fıtrat: İnsanı Yaratan'a İşaret.....	141

İKİNCİ BÖLÜM

GAYE VARLIK OLARAK İNSAN

I. İNSANIN VARLIĞININ ANLAMI	155
II. İNSAN: KÜÇÜK BİR ÂLEM.....	168
III. DEĞERLER BAĞLAMINDA İNSANIN KONUMU VE SINIRI	174
A. İnsanın Varlık Hiyerarşisindeki Yeri.....	181
B. İnsanın Tasarruf Yetkisi ve Boyutları	194
IV. İNSANIN ÖZGÜR OLUŞUNUN ANLAMI	200
V. ÖZGÜRLÜĞÜN BEDELİ: TEKLİF	207
VI. İNSANIN HALİFE OLUŞU	211
VII. SEÇKİN İNSAN	219

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANIN SONU YA DA SONSUZLUĞU

I. İNSAN: DÜŞÜNEN ÖLÜMLÜ CANLI	233
II. BERZAH: İKİ DÜNYA ARASINDA BİR MÜDDET.....	244
III. İNSANIN ÂKİBETİ: ÂHİRET.....	250
IV. ÂHİRETTE İNSAN	261
SONUÇ.....	269
KAYNAKÇA.....	281

KISALTMALAR

■

a.mlf.	Aynı müellif
b.	Bin
bk.	Bakınız
CÜ	Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
İHL	İmam Hatip Lisesi
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
krş.	Karşılaştırınız
MÖ	Milattan Önce
MÜ	Marmara Üniversitesi
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm Tarihi
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
v. dğr.	Ve diğerleri
vd.	Ve devamı
vr.	Varak
yy.	Yayın yeri yok

ÖN SÖZ

■

Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru ismini taşıyan bu çalışmada İslâm düşünce geleneğinin en önemli simalarından ve Ehl-i sünnet'in kurucu isimlerinden biri olan İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) insan tasavvuru konu edilmektedir. Bu konunun kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi amacıyla "İnsan nedir ve niçin vardır? İnsanoğlu nasıl bir varlık yapısına sahiptir? İnsan türünün yaratılmasıyla âlemin mevcûd şekliyle vücûda getirilişi arasında bir bağ var mıdır? İnsanın Tanrı'ya, içinde varlık kazandığı âleme ve evreni paylaştığı diğer canlılara karşı konumu ve sınırı nedir? Onun, Tanrı ve evrenle ilişkisi ne şekilde ve hangi boyuttadır? İnsanın insaniyetini gerçekleştirmesini sağlayan ana esaslar nelerdir? İnsana verilen en yüce nimet ve onun sahip olduğu en değerli yetenek hangisidir? İyi ve ideal insan kimdir? Her insan, ideal insan olabilir mi? Ölüm nedir? İnsan niçin ölmektedir? İnsanı ölümden sonra nasıl bir varoluş beklemektedir?" şeklinde sıralanabilecek pek çok sorunun cevabı araştırılmıştır. Bu yapılırken Mâtürîdî'nin bakış açısı ve onun insan düşüncesinde öne çıkardığı yönler esas alınarak Mâtürîdî'nin insan tasavvuru bütüncül bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma; giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, kaynak ve yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde "İnsan nedir?" sorusu esas alınarak bu soru bağlamında insanın mahiyeti, dünyaya gelmeden önceki ve sonraki varlık yapısı, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılışları, dünyada insanın yaratılış evreleri ve insanoğlunun âlemdeki yeri hakkında Mâtürîdî'nin düşünceleri ayrıntılı bir şekilde incelemeye

tâbi tutulmuştur. Mezkûr soruya Mâtürîdî'nin verdiği cevaplar ve bu cevapların dinî ve felsefî temelleri araştırılarak Mâtürîdî'nin insanın mahiyetine ilişkin açıklamalarıyla, mütekaddimîn dönemi kelâm ve felsefe geleneği arasında kısa mukayeseler yapılarak bu konudaki görüşleriyle Mâtürîdî'nin, İslâm düşünce geleneğinde durduğu yer tespit edilmeye çalışılmıştır. Mâtürîdî, insanın hayat ve kıvam veren ruhuyla, idraki ve akletmeyi sağlayan kavrayıcı ilke olan nefsiyle (*nefs-i der-râke*), aynı şekilde maddî ve mânevî özelliklerinin görünen boyutu olan bedeniyle kompleks ve ontolojik bütünlüğe sahip bir varlık olduğunu düşünmekte, indirgemeci ve parçacı yaklaşımları ise reddetmektedir. Aklın insanın sahip olduğu en değerli şey olduğunu belirten Mâtürîdî, realist bir bakış açısıyla insanın aklına ilave olarak bir de doğasının var olduğunu kabul etmektedir. Mâtürîdî insanî doğanın zaman zaman akılla çatışma içine girdiğini ve bunun kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Ancak o, böyle bir çatışma durumunda mutlaka aziz olan şeye yani akla uyulması gerektiğini kabul etmektedir. Fıtratı İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) benzer şekilde, “yaratılış İslâmî” tarzında anlayan Mâtürîdî, bu anlamda bütün varlıklar gibi her insanın yaratılış özellikleriyle Allah'ın varlığına ve birliğine işaret etme fonksiyonuyla vücûda getirildiğini vurgulamaktadır. Mâtürîdî'ye göre misâk, insanoğlunun -şayet vâki olsaydı- “Eles-tü birabbiküm” yani “Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?” sualine “Evet, Sen bizim Rabb'imizsin” mânasına gelen “Belâ” cevabını verebilecek istidatta yaratılmış olmasıdır. Dolayısıyla ona göre Kur'an'daki misâka ilişkin ifadelerde metaforik bir dil kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, “Gaye Varlık Olarak İnsan” başlığını taşımaktadır. Mâtürîdî'ye göre “Allah mahlûkatı niçin yaratmıştır?” sorusuna verilmesi gereken doğru cevap “Çünkü O, ilâhtır.” şeklinde olmalıdır. Buna göre yaratmak O'nun zâtî özelliğidir ve Allah Teâlâ bizâtihi Yaratıcı olduğu için yaratmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın yaratmasına sebep olarak insanın ya da başka bir varlığın gösterilmesi doğru değildir. Bununla beraber evren ve varlıklar gözlemlendiğinde âlemin kuruluşuyla insanın hedeflendiği, âlemin yaratılışındaki hikmet ve âkibetin ancak insanın varlık bulmasıyla kemâle ulaştığı, kâinattaki her şeyin bir şekilde insan için, onun yararı ve müşahedesi

için yaratıldığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlar insanın “Gaye Varlık” ve “Küçük Âlem” olduğunu göstermektedir. Âlemdeki varlıklar arasında insanoğlu akla sahip olması ve eylemlerini özgürce gerçekleştirebilmesiyle ayrı bir konuma sahiptir. İrade ve seçim hürriyeti ile itaat etmeye ehil veya isyana yönelmesi muhtemel bir varlık olarak insan, bu yönüyle hem varlık hiyerarşisinin en üstünde konumlanmaya hem de bu yeteneklerini doğru kullanmayıp zâyi etmesi durumunda aşağıların aşağısına düşmeye müsait hâle gelmiştir. Zira Mâtürîdî’ye göre akıl insanın en değerli yeteneği olduğu gibi özgürlük de onun sahip olduğu en kıymetli şeydir. İnsanın özgür oluşunun bedeli ise teklife muhatap kılınmak, seçimlerinden ve yapıp etmelerinden sorumlu tutulmaktır. Mâtürîdî her insanın hilâfet vazifesi ile görevlendirildiğini ifade etmektedir. “Halife İnsan”, nefsinden başlayarak âlemin tamamında imar ve ıslah faaliyeti yürütmelidir. Her insan yeryüzünde ve kendi bedeninde emanetçi konumundadır ve emanet bilinci ile hareket etmek zorundadır. İnsanoğlu bu anlamda nefsine, varlıklara ve Tanrı’ya karşı âdil ve ahlâklı olmalı, ilişkilerini tevhid prensibi ekseninde gerçekleştirmelidir. Mâtürîdî’nin ideal insanı “Seçkin İnsan”dır. Seçkin insan, rol model alınması açısından ütöpik değil, realist bir yapıya sahiptir ve dış dünyada örnekleri mevcûddur. Bunun en belirgin örnekleri de başta Hz. Muhammed olmak üzere bütün peygamberlerdir.

“İnsanın Sonu ya da Sonsuzluğu” adındaki üçüncü bölümde ise Mâtürîdî’nin insanın zâtî özelliği olarak ölüme yüklediği anlamlar, ölümlerle birlikte insanın kazandığı yeni varlık yapısı ve bu yapının berzah ve âhîret hayatındaki durumu konu edilmektedir. Mâtürîdî, hikmet ve âkıbet düşüncesi çerçevesinde âhîretin varlığının akıl ve hikmetin ve insan oluşun bir gereği olduğunu düşünmektedir. Çünkü Mâtürîdî’ye göre insan, olmakta olan ve ölümlerle birlikte tamam olmaya giden bir varlıktır. Dünyadaki ölüm insan için kaçınılması değil, hazırlanılması gereken bir hakikattir. Dünyadaki lezzetlerin en üstünü olan hayat, ebedî hayat olan cennet hayatına râğbet etmek, yine acıların en şiddetlisi olan dünyevî ölüm de ebedî ve en acı ölüm olan sonsuz azaptan sakınmak için verilmiştir. Mâtürîdî insanın berzah hayatında ruhanî bir hayat süreceğini, fakat yeniden dirilişle (*ba’s*)

birlikte -Mâtürîdî'nin sistemi gereği- ruh, nefis ve beden birlikteliğine kavuşacağını belirtmektedir.

Eser, araştırmada ulaşılan bulguları içeren “Sonuç” bölümüyle tamamlanmaktadır. Burada Batı felsefesinin etkisi altında değişen ve kendi çizgisinden kayan Müslüman bireyin insan tasavvurunu yeniden doğru bir zemine oturtmak açısından İslâmî gelenekteki insan tasavvurlarıyla tekrar fikrî müzakereye girilmesine ihtiyaç bulunduğu tespiti vurgulanmaktadır. Bu ihtiyacın giderilmesi noktasında ise Mâtürîdî'nin düşüncelerinin canlandırılmasının önemli katkılar sağlayabileceği öngörülmektedir. Buna gerekçe olarak da Mâtürîdî'nin insan tasavvurunun bu konuda temel taşı olabilecek bir yoğunlukta ve zenginlikte olması zikredilmektedir.

Hemen belirtmek gerekir ki bu eser “*Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru*” isimli doktora tezimin kısmî tasarruflarla yayına hazırlanması neticesinde ortaya çıkmıştır ve onunla aynı adı taşımaktadır. Bu bağlamda yüksek lisans tezimde olduğu gibi doktora tezimde de danışmanlığımı üstlenen, bu çalışmanın isminin konulmasından ilgili jüri önünde savunularak oybirliğiyle doktora tezi olarak kabul edilmesine kadar büyük bir özveri ve gayretle her türlü desteği sağlayan, maddî ve mânevî hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, ilâhî rızâyı kazanmayı ve iyi bir ilim insanının yetişmesine vesile olmayı her şeyin üstünde gören çok kıymetli hocam Prof. Dr. Hülya Alper Hanımefendi'ye şükranlarımı arz ediyorum. Tez izleme komitesinde yer alan ve tezin plan aşamasından sonuç kısmına kadar her konuda destek veren, yazım sürecinde metinleri okuyarak kıymetli eleştiri ve katkılarda bulunan muhterem hocalarım Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz'a ve Prof. Dr. İlyas Çelebi'ye teşekkürü bir borç bilirim. Savunma jürisinde bulunarak tezin son hâlini alması açısından önemli katkı ve değerlendirmelerde bulunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu'na ve Prof. Dr. Mustafa Sınanoğlu'na çok teşekkür ediyorum. Süreç içinde bilgi ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ali Durusoy'a ve Doç. Dr. Yunus Cengiz'e, yine imlâ hususundaki tavsiyelerinden dolayı Prof. Dr. Metin Yurdagür Hoca'ma minnettarım. Ayrıca bugüne gelmemde ve yetişmemde emeği bulunan başta merhûme anneciğim ve sevgili babacığım olmak üzere aileme ve bütün hocalarıma

teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak bu çalışmanın her anına şahit ve yardımcı olan, sıkıntı ve külfetine katlanan, maddî ve mânevî her türlü zorluğu benimle birlikte göğüsleyen hayat arkadaşım ve çok değerli eşim Özlem Demir Hanımefendi'yi ve biricik yavrumuz Muhammed İkbâl'i şükran ve minnetle anıyorum.

Eserin basımını üstlenen Türkiye Diyanet Vakfı'nın kıymetli yönetici ve çalışanlarına esere aynı zamanda editör olarak da katkı veren Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürü Dr. Fatih Kurt Bey'e müteşekkirim.

Nihaî şükür ise insanı halk eden ve anılmaya değer bir varlık hâline getiren Yüce Yaratan'adır.

Dr. Osman Nuri Demir

İstanbul, 2020

GİRİŞ

Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru ismini taşıyan bu kitapta İslâm düşünce geleneğinin en önemli simalarından ve Ehl-i sünnet'in kurucu isimlerinden biri olan İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) insan tasavvuru konu edilmiştir. Bu konunun kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi amacıyla "İnsan nedir ve niçin vardır? İnsanoğlu nasıl bir varlık yapısına sahiptir? İnsan türünün yaratılmasıyla âlemin mevcûd şekliyle vücûda getirilişi arasında bir bağ var mıdır? İnsanın Allah'a, içinde varlık kazandığı âleme ve evreni paylaştığı diğer canlılara karşı konumu ve sınırı nedir? Onun, Allah ve evrenle ilişkisi ne şekilde ve hangi boyuttadır? İnsanın insaniyetini gerçekleştirmesini sağlayan ana esaslar nelerdir? İnsana verilen en yüce nimet ve onun sahip olduğu en değerli yetenek hangisidir? İyi ve ideal insan kimdir? Her insan, ideal insan olabilir mi? Ölüm nedir? İnsan niçin ölmektedir? İnsanı ölümden sonra nasıl bir varoluş beklemektedir?" şeklinde sıralanabilecek pek çok sorunun cevabı araştırılmıştır. Bu yapılırken Mâtürîdî'nin bakış açısı ve onun insan düşüncesinde öne çıkardığı yönler esas alınarak Mâtürîdî'nin insan tasavvuru bütüncül bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yukarıda zikredilen sorulara İmam Mâtürîdî'nin verdiği cevapları ortaya koyma amacı taşıyan bu çalışmada doğal olarak Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli eserleri temel alınmıştır. Çalışmanın planı Mâtürîdî'nin insana ilişkin olarak gündemine aldığı ve tartışma konusu yaptığı temel meseleler ekseninde oluşturulmuş, kapsamı ve çerçevesi de buna göre belirlenmiştir. Nitekim Mâtürîdî, insanı bir mesele olarak ele almış, onu varlığının başlangıcından ölüm sonrasında kazanacağı nihaî varlık yapısına kadar kapsamlı bir bakış açısıyla incelemeye tâbi tutmuştur. Mâtürîdî, insanın tanımı, özünün ne olduğu, ruh ve nefsin varlığı, mahiyetleri ve bedenle ilişkisi, ölümden sonra ruh, nefis ve bedenın âkıbeti gibi bir dizi sorunla ilgilenmiş